

DESPRE POPULAȚIA ISTRIANĂ ÎN SEC. II E. N. ÎN LEGĂTURĂ CU UN « CATALOGUS » FRAGMENTAR

Cercetarea de față este o schiță sumară asupra populației din Istria (v. harta, fig. 1) în sec. II e.n., din punct de vedere al originii, indicate uneori numai cu oarecare aproximație de numele proprii. Plecînd de la un document epigrafic (catalogus, album), publicat lacunos de Pârvan¹ și revizuit aici integral, precum și de la studiul comparativ al unei grupe de inscripții istriene contemporane, s-a căutat valorificarea acestui material onomatologic, trăgînd numai concluziile pe care le permite el, fără a căuta deocamdată un răspuns (care ar fi mult mai greu de aflat) la întrebări mai dificile, ca de pildă: cîți istrieni erau, care putea fi numărul locuitorilor orașului în epoca de maximă extensiune și prosperitate materială, culturală, urbanistică, sau care era starea lor socială ori condițiile de viață? Acestea și alte asemenea întrebări sînt departe de a putea fi soluționate pe baza materialului epigrafic relativ abundent și totuși lacunos și laconic; ele vor putea fi apropiate de o soluție aproximativă și parțială prin cercetările și criteriile arheologice, arhitectonice, urbanistice și statistice, unde intervine în mod firesc un larg coeficient de aproximație și echivoc, chiar și atunci cînd nu sîntem cu totul lipsiți de materialul documentar de semnificație și dată precise.

Deoarece fragmentul de marmură de care ne vom ocupa (o lungă listă de nume proprii) a fost publicat cu unele lacune și însoțit de întregiri și interpretări pe care le socotim eronate, atît în ceea ce privește numele personale, cit și data și caracterul însuși al monumentului epigrafic, ca și asupra populației istriene, și întrucît citirea inscripției și întregirea numelor pot fi făcute în măsură mult mai mare decît a izbutit Pârvan, socotim utilă și necesară reluarea integrală a epigrafei, spre a completa, respectiv a citi din nou cele 40 de nume ce pot fi descifrate măcar parțial și a examina problema populației istriene la mijlocul sec. II e.n.

Cum precizează Pârvan, este un « fragment din partea de mijloc a unei stele de marmură albă lată de 0,60, groasă de 0,13 m, păstrată pe numai 0,50 m din înălțimea totală ce va fi avut. Găsit (în săpătura din a. 1921)

¹ Vasile Pârvan, *Histria*, VII: Inscripții găsite în 1916, 1921 și 1922, ARMSI, III, tom. II, 1, 1923, p. 39—45 = SEG, II, nr 457.

în piațeta din fața bazei bizantine de sud-est¹, ca simplu pavaj de stradă, așezat din nenorocire cu fața scrisă în sus, astfel că inscripția a fost aproape total roasă și numai cu mare greutate am putut citi ceea ce urmează; litere destul de îngrijite de prin anii 100 p. Chr. sau cei următori (înalte de 0,015 m, afară de *O* care e pe alocurea foarte mic, ca un simplu ornament). Renunțăm

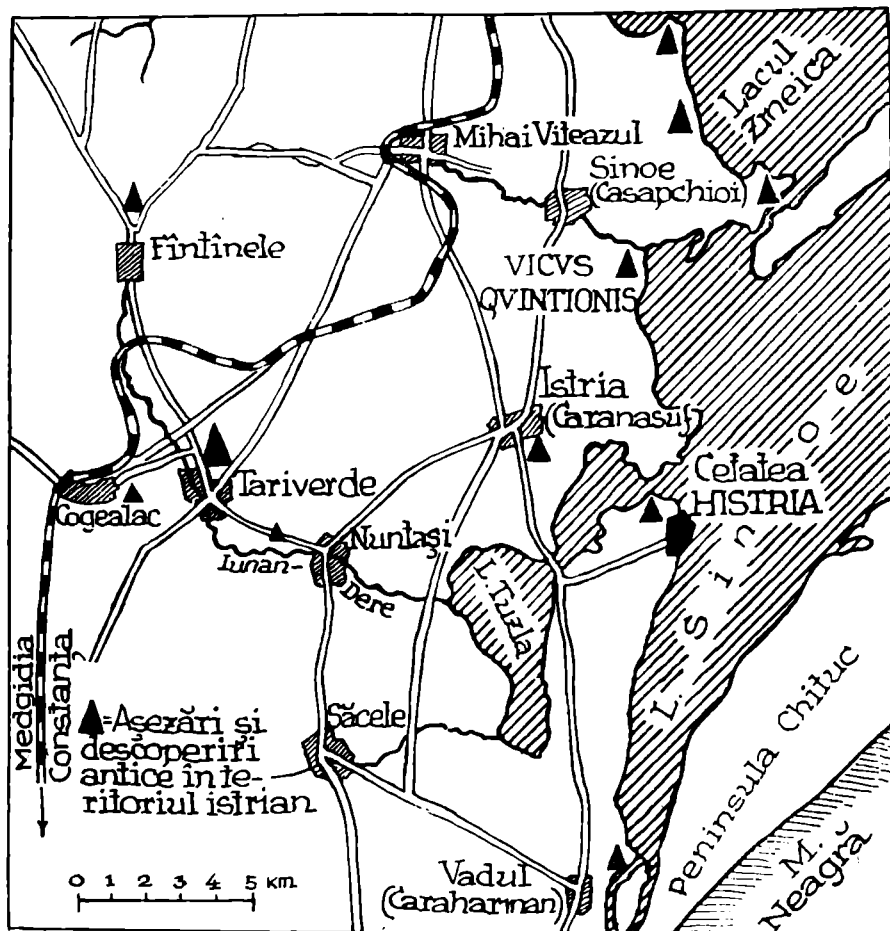

Fig. 1. — Histria și împrejurimile (după *Histria*, I, p. 166).

de a mai face ipoteze asupra diferitelor litere dubioase și trecem de-a dreptul la descifrarea textului, redând numai cuvintele care ni s-au părut a reieși destul de evident din urmele păstrate», precizând de asemenea că « din cele 44 de nume de pe fragmentul nostru de album, am putut descifra în parte

¹ Este punctul arheologic din ruinele săpate la Istria, descris de prof. Gr. Florescu (descoperitorul propriu-zis al inscripției, în sectorul unde conducea săpătura, ca asistent al lui Pârvan), *Histria*, I, 1954, p. 155.

ori integral 32»¹. Foarte puține corectări au fost aduse lecturii de către editorii de la SEG II (1924), nr. 457 (Wilhelm, Hiller, Cröner), care neavînd la îndemînă decît desenul lacunos cu transcrierea lui Pârvan și nevăzînd originalul nu au putut face decît trei îndreptări utile (în coloana II rîndul 3, 9) și 21), restul fiind în chip firesc repetări după Pârvan ori inovații nevalabile.

Textul inscripției se află într-o stare lamentabilă, fiind foarte mult erodat (fig. 2), căci prin reutilizarea ca material de pavaj în epoca tîrzie fragmentul a stat expus frecării și loviturilor într-un punct de mare circulație cum era intrarea unei bazilici, local frecventat intens în curs de numeroase decenii prin veacurile IV — VI ale erei noastre. Ceea ce săpase cu multă grijă și eleganță în marmură dură și scipitoare lapidul istriian și citiseră cei vizați împreună cu publicul la mijlocul sec. II în vreo piață luminoasă a orașului au tocit pe încetul și au șters aproape complet sandalele credincioșilor istrieni cu trei-patru veacuri mai tîrziu. În asemenea condiții, cu toată duriitatea și rezistența marmurei, fața scrisă a fost erodată peste tot, mai ales la marginile de sus și de jos, ca și în zona de mijloc dintre cele două coloane de nume; în unele puncte este complet ștearsă așa fel încît nici o urmă de literă nu se mai poate distinge ori bănuî. Astfel, nu e de mirare că, cu toată perseverența și dîrzenia eforturilor sale, Pârvan (cum spune) « numai cu mare greutate a putut citi ceea ce urmează », adică « din cele 44 nume a putut descifra în parte ori integral 32 », cu erori și lacune. Azi însă avem o documentare mai vastă și alte mijloace comparative de control, pentru a întregi și interpreta mai corect această inscripție, care nu putea fi mai puțin clară în 1923 decît se prezintă acum și care este una din cele mai grav avariate epigrafe istriene, pe alocuri numai cu urme și umbre, linii și puncte vagi; citirea lor este adesea un mic « rebus » epigrafic. Dar cu oarecare osteneală, ea poate fi întregită și așezată la locul ce i se cuvine în rîndul documentelor epigrafice istriene. Fragmentul se află în lapidarul Muzeului de la șantierul arheologic Histria (nr. inv. 26/1953), unde după o reexaminare (august 1953 și 1956) și cu ajutorul altor documente similare (mai jos, p. 47—48) a putut fi îmbunătățită sensibil lectura prin identificarea majorității « diferitelor litere dubioase » (cum spune Pârvan), ele reieșind destul de clare sau probabile din urmele păstrate și permițînd identificarea integrală a majorității din cele 40 dle personaje; se îndreaptă astfel și se întregesc unele nume, recuperîndu-se o importantă serie de personaje și n u m e n o i, grecești și romane, ce sînt de interes și sub raport onomatologic, prin amestecul de nume grecești și romane, deci și pentru formele de viață socială și realitățile demografice din Istria la mijlocul sec. II e.n.

Noua lectură (rezultat provizoriu, ca orice lucru de acest gen, pe care-l vor completa mijloacele tehnice, ochii și atenția mai ageră a altora) se deosebește în multe puncte și privește aducînd elemente noi față de lectura lui Pârvan, respectiv de puținele inovații propuse în SEG. La începutul fragmentului se văd urmele a două rînduri (pe care Pârvan și SEG nu le-au mai numerotat); acestea sînt de fapt r. 1—2 ale fragmentului, avînd deci în total nu 222, ci 24 rînduri în două coloane, cu numele a 48 de personaje; numerotarea noastră (de la r. 3—24) corespunde celei adoptate de Pârvan + 2.

¹ Pârvan, *Histria*, VII, p. 39—40 și 41.

În r. 1 și 2 din col. II se disting un T, respectiv T și γ, din care însă este exclus să se poată întregi vreun nume. În celelalte rânduri, cu excepția col. I r. 3, 24 și col. II, r. 23, 24, se poate citi sau întregi cel puțin câte un element onomastic, în col. I mai ales cele de la început (din marginea stângă, lângă chenar), iar în col. II în general cele de la dreapta (spre chenar, deci patronimicile grecești respectiv cognomina), căci lespeda este erodată, cum s-a spus, cu deosebire în centru, unde a fost călcată mai mult de populația istriiană ce intra și ieșea din bazilica creștină și unde vechiul text epigrafic nu era protejat parțial de chenarul proeminent al lespezii de marmură.

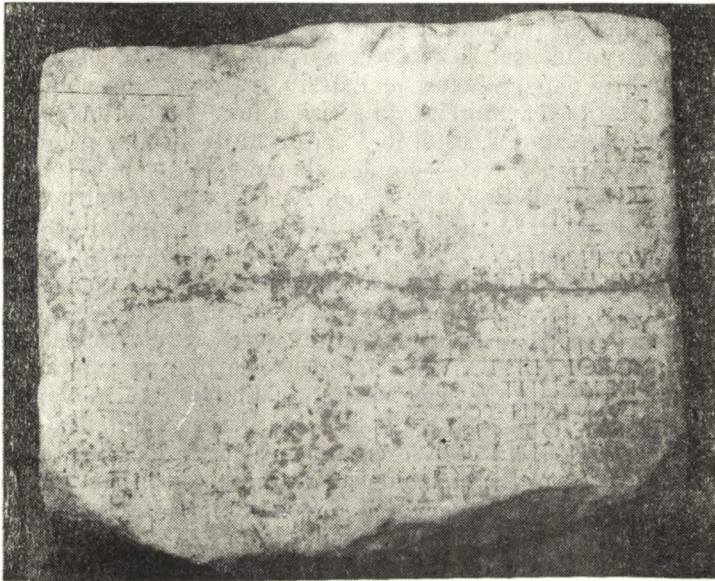

Fig. 2. — Fragment de catalogus din Histria
(Pârvan, *Histria*, VII, p. 40).

Din motive tehnice și de economie renunțăm la discutarea mai amplă a lecturilor și întregirilor posibile și necesare, prezentînd numai rezultatul reconstituirii care ușor poate fi observat din simpla alăturare a desenului din fig. 3 și a tabelului de nume (p. 44) cu cele din *Histria*, VII, p. 40 și SEG II, 457. Inovații și ameliorări sînt în următoarele locuri (cu justificarea și analogiile din alte epigrafe):

Coloana I : r. 3: forma literelor vizibile (redate în desen) este sigură; numele întregit ipotetic; r. 4: întregirea patronimicului e asigurată de apariția întregului nume de două ori în « catalogus hieronikôn » (mai jos, p. 48, nr. VII); r. 5: patronimicul e întregit după același catalogus ca la r. 4; în orice caz după *Numenios* patronimicul nu lipsea cum pare să fie cazul la *Iulianus* din r. 12; r. 6: patronimicul e întregit după lista gerusiaștilor, col. II, r. 45, și catalogul agonal cu « pontarchi », r. 11 (mai jos, p. 48); un

patronimic mai lung pentru *Callistratos* nu se poate admite în lista noastră; *r. 8*: Pârvan citea un nume trac « Gennylos » (*Genula*, cf. *Genucla* localitate etc.) într-o argumentare inconcludentă¹, dar pe piatră se vede limpede numele grec *Mennylos* (M + E, N + N ligaturi), variantă a lui *Menylos*, atestat

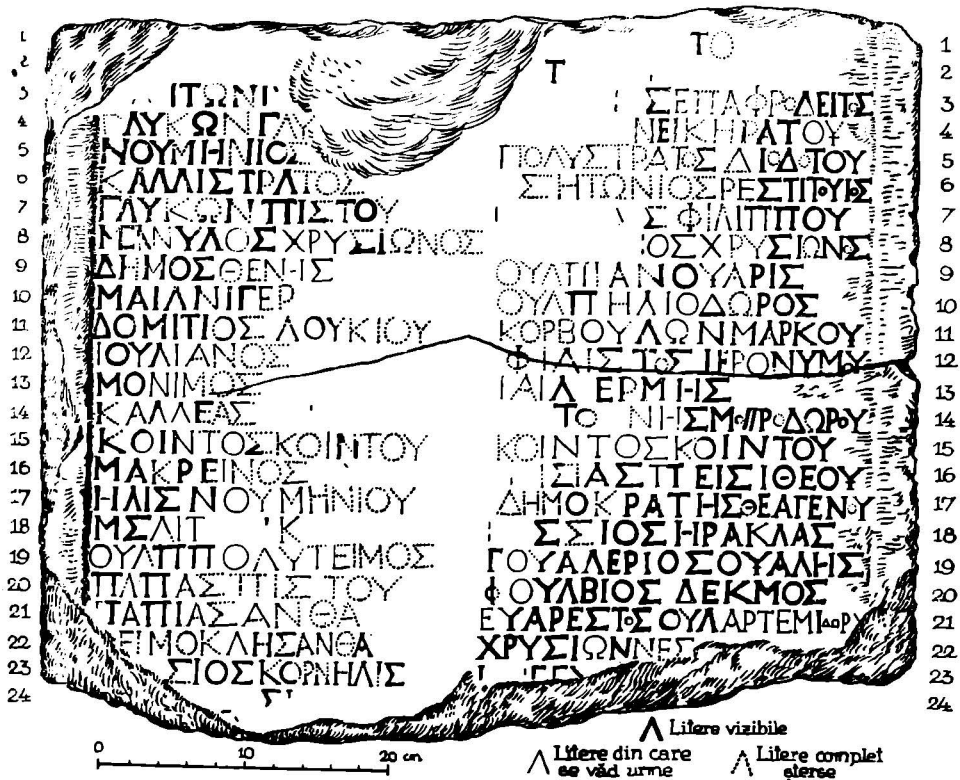

Fig. 3. — Fragmentul de catalogus (fig.2), reconstituit.

și în catal. hieron.; *r. 9*: lipsește orice urmă de patronimic, dar există neîndoielnic; *r. 10*: cognomenul este *Niger* (nu « Nig(rinos) »), cum citea Pârvan), un *Ail(ius) Niger* apare între hieronici, *r. 6*, fiind foarte probabil același personaj; *r. 11*: personajul apare în catal. hieron., *r. 18–19*; *r. 12*: *Iulianos* nu simplu « Iulios » (cum citea Pârvan), eventual fără patronimic; *r. 13*: evident *Monimos* urmat de un patronimic complet erodat; *r. 14*: numele apare în catal. hieron., *r. 13–14*, cu patronimicul *Doryphoros* ce se poate întregi și în fragmentul nostru; *r. 15*: numele se vede întreg pe piatră, cum îl dă SEG; patronimicul pare să fie același nume; *r. 16*: întregire după un catalogus fragmentar din lapidarul Histria, nr. 297, col. I, *r. 8*; *r. 17*: lectura e clară pe piatră, întregirile lui Pârvan și SEG nu sînt potrivite; *r. 18*: este

¹ *Ibidem*, p. 44–45.

Acest fragment de catalogus istriean cuprindea, deci, în total 24×2 nume a 48 de personaje, din care au putut fi citite ori măcar identificate parțial numele a 40 de istrieni. Examinând și căutând să interpreteze « compoziția listei noastre din punct de vedere etnografic-cultural », Pârvan¹ a repartizat numele (pe cele descifrate de el), după originea și semnificația lor, în patru categorii: I romani (cu nume « sigure și complete romane »: M. Aelius Nigrinus [de fapt: Niger], Domitius, P. Valerius Valens, Varius [de fapt: Fulvius] Dec(i)mus), II greci (cetățeni) romani (« nume de cetățeni greci distinși cu cetățenia romană », ca Iulius [de fapt: Iulianus], Quintus, Ulpus Polyteimos etc.), III greci (Glycon, Numenius, Callistratos etc.), IV « în plus, poate, un thrac, Gennylos, col. I, r. 8 », admis de unii cu rezervă². Asemenea repartizare (abstrăgînd de lecturile greșite pe care se întemeiază) este relativă sub raportul nomenclaturii și al situației civile a diferitelor personaje (cetățeni ori necetățeni romani, cu nume grecești sau romane, ori mixte), cum a remarcat Pârvan însuși. În ceea ce privește caracterul (destinația) și data inscripției, în felul cum o citise el, Pârvan formula unele presupuneri foarte puțin plauzibile, bazate pe ipoteze deduse din lecturi nevalabile: « mulțimea numelor din prezenta listă și mai ales mulțimea cetățenilor romani care fac parte din colegiul al cărui *album* îl avem înaintea noastră ne face, în chip firesc, să ne gîndim la singurul colegiu, în adevăr important, ce ne este pînă acum cunoscut din Histria în vremea imperială și anume la *gerusia*. În adevăr lista « senatorilor » Histriei din a. 138 e.n.³ spune lămurit că nu cuprinde decît pe *gerusiastii* de « după a doua întemeiere » a ei, care a trebuit să aibă loc cam între a. 124 și 138. Ori lista acum descoperită pare a fi ceva mai veche și, în afară de două nume — eventual imperiale — ar putea să fie chiar din ultimele decenii ale sec. I d. Chr. Dar în acest caz ea ar fi cu atît mai de preț, cu cît, în afară de știrile însemnate ce ni le dă asupra alcătuirii populației din Histria prin a. 100 p. Chr., ea ne-ar procura, măcar în parte, și lista *primei* *gerusii*⁴ a Histriei, înainte de reforma și revizuirea cadrelor ei, făcută de Hadrian »⁵. Fortînd ipotezele în același sens, descoperitorul Istriei admite că numele, « eventual imperiale », în cite un exemplu (după lectura sa) *Ulpus* (col. I, r. 19) și *Aelius* (I, 10) ar fi putut exista la Istria chiar înainte de domnia celor doi împărați romani cu aceste gentilicii (Ulpus Traianus, a. 98—117, Aelius Hadrianus, 117—138, de la care le-au primit o dată cu cetățenia romană numeroși supuși provinciali ai imperiului), ori măcar din jurul anului 100; ceea ce este evident foarte greu de admis, aproape un fel de « *filius ante patrem* », căci aceste nume « de familie » nu sînt numai « eventual imperiale », ci cu siguranță luate de oamenii simpli de condiție juridică peregrină de la ei și în timpul domniei celor doi împărați romani. Dintre gentiliciile răspîndite

¹ Pârvan în comentariul din *Histria*, VII, p. 42—43.

² SEG, II, 457: « *Gennylos* i.e. nomen Thracicum *Gennylos* (Pârvan) ». R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 187, nota 4: nume trac *Gennylos* (?).

³ Pârvan, *Histria*, IV: Inscripții găsite în 1914—1915, ARMSI, XXXVIII, p. 596—611 = SEG, I, 330.

⁴ Ipoteză acceptată și de M.I. Rostovțev, *Storia economica e sociale dell'impero romano*, Firenze, 1933, p. 287 (« forse di membri della gherusia »); pentru editorii SEG, II, 457 (amintind ipoteza lui Pârvan « qui coniecit titulum album continere *gerusiastarum* ») este, natural, un simplu « catalogus saec. II p. Chr. ».

⁵ Pârvan, *Histria*, VII, p. 41.

între provinciali, cele mai târzii ce apar în fragmentul de mai sus sînt *Ulpus* (patru cazuri sigure: col. I, r. 19, col. II, r. 9, 10 și 12) și *Aelius* (trei cazuri: col. I, r. 10, col. II, r. 13, poate col. II, r. 3); încît ținînd seamă numai de numele proprii nu încapе îndoielă că inscripția este de după Traian, din timpul lui Hadrian sau chiar a lui T. Aelius Antoninus Pius (138—161), dar nu mult după acesta, căci ar fi de așteptat să apară și vreun « Aurelius », nume luat de la împăratul Marcus Aurelius (161—180).

Dar inscripția noastră poate fi încadrată mai precis cronologic după analogiile cu alte documente similare unde apar unele nume proprii identice, fiind vorba de personaje identice. Restabilirea aproape integrală a numelor proprii în acest fragment de catalogus și legăturile îngăduite și impuse de noua lectură arată o interpretare total diferită de cea a lui Pârvan. Spre a simplifica lucrurile se vor prezenta cit mai sumar și direct rezultatele studiului comparativ al unei grupe de vreo 7—8 documente epigrafice istriene care au o semnificație deosebită pentru nomenclatura și compoziția populației orașului milezian la mijlocul sec. II e.n.

Cum s-a relevat mai sus, dintre cele 40 de personaje identificate în această listă (catalogus, album; mai sus, p. 44), jumătate apar cu numele complet și în alte epigrafe istriene: trei în lista « senatorilor », între « onorabili și distinși gerusiaști » de după « reforma și revizuirea făcută de Hadrian »¹: *Callistratos* fiul lui Carpos, col. I, r. 6 = gerus., col. II, r. 45; *Ulpus Ianuarius*, col. II, r. 9 = gerus., col. II, r. 54; *Ulpus Artemidorus*, col. II, r. 21 = gerus., col. I, r. 76 (M. Ulpus Artemidorus fiul lui Euxenides). Aceste nume comune și personaje foarte probabil identice arată că cele două documente epigrafice sînt cronologic foarte apropiate, dacă nu chiar contemporane, la distanță de cîtiva ani, maximum 1—2 decenii (?); lista noastră fragmentară trebuie să fie ulterioară datei la care a fost săpat începutul și a fost inaugurat catalogul cu decret al gerusiaștilor (a. 138 e.n.), la care (cum a relevat Pârvan în 1916²) au fost făcute adaoase la lista numelor în anii următori; un indiciu în acel sens este personajul nostru din col. II, r. 21, Euarestos fiul lui Ulpus Artemidorus « gerusiașt ». Alte 17 (ori 18) nume din lista noastră apar complet păstrate și clar scrise într-o inscripție agonală (mai jos, p. 48, nr. VII) cu « numele învingătorilor la concursuri sacre » (ἐπινοείων ὀνόματα), anume — cum s-a arătat la fiecare în parte — personajele din tabelul nostru, col. I, r. 4, 5, 11, 12 (?), 14, 17, 20, 21, 22, 23, col. II, r. 4, 5, 6, 11, 15, 22, ceea ce arată că acest tabel inedit este contemporan (foarte apropiat în timp cu cîtiva ani) de al nostru, iar acesta din urmă este foarte probabil tot un *catalogus de învingători la concursuri sacre* sau alte competiții.

Precum s-a indicat în observațiile precedente, lista noastră fragmentară nu este izolată în compoziția ei, nu e « de pe la anul 100 e.n. » și nici tabel al « primei gerusii istriene » (cum preconiza Pârvan) nu poate să fie; ea intră într-o grupă de epigrafe, majoritatea fragmentare, ce se leagă de importantul document care este tabelul și decretul gerusiaștilor din a. 138 e.n., avînd în comun unele nume proprii și caracterele paleografice, forme de litere ca Σ cu brațele orizontale drepte și uneori mult alungite, Ω « cu

¹ Pârvan, *Histria*, IV, 596—611 = SEG, I, 330: γερούσιαι φιλότιμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέρων κτίσιν.

² Pârvan, *Histria*, IV, p. 597.

talpă» respectiv cu o singură talpă, O scris uneori mai mic, Y uneori tăiat cu o bară orizontală etc. Aceste documente sînt:

I. Decretul și catalogul «gerusiaștilor», cu numele de 157 personaje, descoperit și publicat cu amplu comentariu de V. Pârvan¹, reprodus cu unele ameliorări de lectură (col. I, r. 45, col. II, r. 39, 70) la numele proprii (în schimb cu unele greșeli în plus față de Pârvan) în SEG, I, nr. 330².

II. Fragmentul de catalogus (album) cu numele a 16 personaje, *Histria*, I, p. 559, nr. 33, de marmură (nu «calcar gris»), cu literele vopsite în roșu bine păstrate pe majoritatea lor; are cel puțin două personaje identice între «senatori»: *Artemidoros* fiul lui Phaidros și *Dionysios* fiul lui Aischrion, cum a relevat D.M. Pippidi; acest tabel de nume necesită de asemenea câteva rectificări de lectură³.

III. Decretul fragmentar pentru *Aba* fiica lui Hecataios (cu numele a cinci istrieni), din care începutul este publicat de Em. Popescu în SCIV, V, 1954, p. 449—464, iar restul — în fragmente descoperite ulterior — le va publica același cercetător.

IV. O listă a preoților lui Dionysos Carphoros, cu cinci personaje, *Histria*, I, p. 546, nr. 22, just încadrată cronologic de D.M. Pippidi.

¹ Pârvan, *Histria*, IV, p. 596—611.

² Sînt necesare câteva rectificări la lectura numelor în decretul «gerusiaștilor» (*Histria*, IV, 596—611 = SEG, I, 330); astfel: coloana I, r. 12 e clar și sigur (vizibil și în foto, *Histria*, IV, pl. X): ΔΕΠΙΣΤΙΩΝ cum citise Pârvan, nu «Μεγιστων» cum a «corectat» SEG (Digestion e nume trac, mai jos, p. 52); r. 25: Εὐξενίδης Πανκράτους (nu Πανκράτου cum citea ca «formă rară» Pârvan, *Histria*, IV, p. 601, drept genitiv incorect de decl. II, nu de a III-a la care ține numele *Pankrates*); r. 95: ΤΙΤΘΑΣ (nu «Τίτοας»), nume foarte probabil trac (mai jos, p. 52); col. II, r. 48: ΓΑΥΚΟΣ (citit Γ(λ)αυκος de Pârvan) are trei analogii într-o inscripție inedită (eventual contemporană, mai jos, nr. VIII; *Histria*, lapidar, nr. 297; mai sus, p. 43—44), iar la Tomi în AEM, XI, 1887, p. 44; alte exemple: «Izvestiia — Institut», XVII, 1950, p. 67 (Mesebria); CIG, nr. 1925, etc.; pare a fi o variantă populară a numelui *Glaukos*, nu o simplă greșală de lăpiciu în tabelul senatorilor istrieni; r. 75: Ἀντιθέ[νους] (nu Ἀντιθεϊνος, care este o «completare foarte problematică», Pârvan, *Histria*, IV, p. 598, 601, luată ca sigură de SEG).

³ În afară de rectificările just indicate de L. Robert, REG, LXVIII, 1955, p. 59: ΟΥΛΙΠΙΝΤΕΝΗΣ = *Ulp(ius) Ingenes* (variantă a lui *Ingenuus*) și ΔΙΟΝΥΤΤΑΣ, nu «Διονυγγας», sînt necesare următoarele ameliorări de lectură la acest «catalogus» (*Histria*, I, p. 559): la începutul fragmentului mai este un rînd din care se vede jumătatea inferioară a literei Σ, deci are 17 (nu 16) rînduri; în r.3 de citit Ἡρακλείδης Λουκ[ου]; r.9: [Κ]ερκᾶς Εὐ[γ]ώστου (nu [Κ]ερκαεὺς [Ν]ο[η]τοῦ reținut ca just de Robert); r. 10: Ἀδριανός (nu Ἀρριανός); r.12: greșală de lăpiciu repetind silaba finală «-ios» în numele Διονύσιος (τος). Asemenea ameliorări în lectura inscripțiilor sînt firești, prevăzute și postulate în spirit critic și autocritic chiar în monografie, unde nu se trece cu vederea faptul, în «conștiința numeroaselor lipsuri pe care prezentarea inscripțiilor le comportă și pe care o mai îndelungată pregătire e ediției le-ar fi înlăturat» (*Histria*, I, p. 475). Dintre greșelile de lectură a inscripțiilor din *Histria*, I, în afară de cele remarcate de Robert, *loc cit.*, p. 55—59, sînt de relevat: p. 542, nr. 20: nu Ἀρ[α](β)ικῶν, ci Μη[δ]ικῶν, epitet triumfal dat lui Septimius Severus și Caracalla, atestat în alte trei epigrafe dobrogene (Pârvan, *Histria*, IV, p. 638; fragment descoperit în 1954, *Histria*, lapidar, nr. 295; IGRP, I, nr. 614 = AEM, XI, p. 44—45, nr. 57; cf. Stein, RE, supplement, V, 1931, col. 705); *Histria*, I, p. 548, nr. 23, r. 2 și 8; p. 522, nr. 29, r. 2—3. O inadvertență în capitolul epigrafic al monografiei este afirmația că 18 (din totalul de 36) inscripții: nr. 1, 3, 6—8, 13—15, 17, 18, 21, 22, 24, 30, 31, 33, 35, 36, ar fi de calcar, cu toate că ele sînt de marmură albă.

V. Lista noastră care formează punctul de plecare al acestui studiu, descoperită de Pârvan (mai sus, p. 42—44).

VI. Inscricția agonală care face mențiune de « pontarchi » (de aici numele ce i s-a dat de « inscripția pontarchilor »; descoperită în 1950, inedită, în lapidarul Histria, nr. 259); legătura ei cu tabelul gerusiaștilor și cu decretul pentru Aba a fost relevată pe baze onomatologice de Em. Popescu¹; de remarcat și numele M. Ulpius Praesens identic în inscripțiile VI și I.

VII. Un catalogus de « hieronici » (îvingători la concursuri sacre), descoperit în 1956 în săpăturile de la casa romană tîrzie (așa-numita « domus »), mutilat la începutul textului, din care vreo 17 (sau 18) nume apar în lista noastră (nr. V; mai sus, p. 42—44); deci cele două epigrafe sînt contemporane și de caracter identic sau foarte apropiat. Catalogus inedit a fost citat numai în măsura în care a fost strict necesar și nu s-a putut face abstracție de acest document, fără a fi vrut să anticipăm asupra lui, dînd în schimb cîteva sugestii și chiar ajutor direct celui care se va ocupa și va publica această epigrafă foarte interesantă deopotrivă sub raport onomatologic și paleografic.

VIII. Probabil un alt catalogus inedit fragmentar, descoperit în 1954, lapidarul Histria nr. 297 (menționat mai sus, p. 43).

Toate aceste inscripții (împreună cu altele, mai puțin tipice, și care nu pot fi determinate cu aceeași certitudine) sînt contemporane cu nr. I (« gerusia »), grupîndu-se în jurul datei purtate de aceasta din urmă (a. 138 e.n.), mai probabil în deceniile următoare, între 138 și 160, epoca lui Antoninus Pius (numele *Pollion* din inscripția nr. VIII, luat după guvernatorul Moesiei Inferior Vitrasius Pollio, a. 157, ar putea să indice chiar o dată posteroară acestui an).

Nomenclatura istrienilor și originea lor. Importanța numelor personale pentru studiul populației și al limbii este îndeobște cunoscută și recunoscută, încît nu mai este cazul a fi relevată din nou aici. Antroponomastica istrieană — foarte bogată și variată — constituie în chip firesc principalul document pentru cunoașterea populației orașului; de aceea vom stăruii ceva mai mult asupra acestui material documentar. Dintre documentele epigrafice ale epocii Antoninilor (mijlocul sec. II e.n.), vom analiza numai pe cele publicate (înșirate mai sus nr. I—V), lăsînd materialul inedit în seama celor care îl vor publica și făcînd cîteva observații de ordin onomatologic ce sînt valabile în principiu și pentru alte localități greco-romane, la toate orașele elenice ajunse sub ocupație romană.

În inscripțiile istriene avem două mari categorii de nume personale: grecești (Aristoneicos, Artemidoros, Dion, Glycon, Heraclas, Meniscos, Numinios etc.), în majoritate absolută², și romane³, la care se adaugă ca o minoritate redusă cele *trace*. Numele romane sînt de trei feluri potrivit sistemului onomastic roman: p r a e n o m i n a (Lucius, Marcus, Quintus, Tertius;

¹ Em. Popescu, SCIV, V, 1954, p. 453—454.

² Materialul antroponomastic grec: F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917, 637 p., din care lipsesc unele nume și forme (variante) mai ales tîrzii (ca *Anthas*, mai sus, p. 6).

³ Onomastica romanilor și a italicilor: W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, 647 p.; « Namenwesen », în RE, XVI, (1935) col. 1611—1670 de E. Fraenkel, tratează onomastica grecilor și a romanilor în comparație cu a celorlalte popoare de limbă indoeuropeană.

aplicate uneori ca nume individuale singure ori drept cognomen, de pildă Ulpius Marcus¹ etc.), gentilicii (nume « de familie »: Aelius, Cassius, Cocceius, Domitius, Flavius, Iulius, Messius, Ulpius, Valerius; folosite ca atare ori ca simplu nume individual fără cognomen, sau chiar în locul cognomenului, ca Messius Cornelius, T. Flavius Sallustius, Quintus Hostius Valerius) și c o g n o m i n a (Corbulo, Decimus, Iulianus, Macrinus, Magnus, Marcianus, Maximus, Niger, Valens, utilizate împreună cu gentilicii ori singure). Întrebuintarea nenormală (mai frecvent: praenomena și gentilicii în loc de cognomina) a numelor proprii romane nu este o raritate între provinciali, atât la greci, cit și la alte populații din imperiu: traco-geți, illiri etc.² În ceea ce privește s i s t e m u l onomastic după care sint dispuse și adoptate aceste elemente la diferiți locuitori din Istria (fără nici o regulă absolută, rigidă și consecventă), numele apar în epigrafe astfel: a) moda g r e a c ă, un singur nume (individual), grec sau roman (praenomen, gentiliciu sau cognomen), rar traco-getic, urmat de patronimicul (numele tatălui) la genitiv (Γλύκων Γλύκωνος, Ἥλις Νουμηνίου, Χρυσίων Νέστορος; sau Ροῦφος Ἀνδρονείκου, Κόιντος Κόιντου etc.); b) moda r o m a n ă c ă « tria nomina » (eventual fără praenomen), gentiliciu + cognomen fie grecesc, fie roman, mai numeroși din prima variantă, ca Flavius Meniscos, « gerusia », col. I, r. 31, Flavius Euxenides, r. 36, M. Ulpius Demetrios Artema (fiul lui Artemas), r. 38, Aelius Artemidoros, r. 41 etc. (r. 72, 73, 74, 76, 102, 103, col. II, r. 28, 31, 32, 35, 48, 51, 63); în lista noastră de mai sus, p. 44, col. I, r. 19 Ulpius Polyteimos, col. II, r. 3...os Epaphrodeitos, II, 10 Ulpius Heliodoros, col. II, r. 13 Aelius Hermes, col. II, r. 18 [?Ca]ssius Heraclas, col. II, r. 21 Ulpius Artemidoros; a doua variantă gentiliciu + cognomen roman, vreo 20 de cazuri în cele cinci epigrafe luate în considerare, ca Quintus Hostius Valerius « gerusia » col. I, r. 60, Flavius Gallus r. 64, Flavius Quartus r. 65 și alții (r. 85, col. II, r. 25, 46, 47, 54, 61, 62, 67, 74); Ulpius Ingenes și Flavius Hadrianus în fragmentul nr. II³; în tabelul nostru de mai sus (p. 44): M. Aelius Niger col. I, r. 10, M. Saet... (?) r. 18, Messius Corneli(us) r. 23, Setonius Restitutus col. II, r. 6, Ulpius Ianuari(us) r. 9, G. Valerius Vale(n)s r. 19, Fulvius Dec(i)mus r. 20.

Ce reprezintă aceste nume? De ce neam erau purtătorii lor? Cei cu nume grecești (ce sint în absolută majoritate) erau evident de neam grec (abstrăgîndu-l poate pe unii traco-geți elenizați complet, care și-au schimbat numele asimilîndu-se în masa și viața socială a orașului, cum s-a întîmplat și în alte centre grecești; despre tracii care-și mai păstrează numele și elementele religioase, v. mai jos, p. 52—53). Tot greci sint fără îndoială cei cu patronimicul elenic: Ροῦφος Ἀνδρονείκου «gerus.», col. I, r. 98, Κάστος Ἀλεξάνδρου col. II, r. 69, Μάξιμος Μονίμου⁴, ori invers cu nume grec și patronimic roman: Ἡρακλέων Τερτίου⁵ «gerus.» col. I, r. 53 ori Ἡρακλείδης Λου-

¹ *Histria*, I, p. 559.

² Despre amestecul elementelor sistemului onomastic roman mai ales la provinciali (« Namenverwirrung », cum l-a numit un erudit german — « încurcătură a numelor »), vezi RIR, XVI, 1947, p. 176—177, cu numeroase exemple, ca « Aur(elius) Gai(us) »; *Activitatea Muzeelor*, II, Cluj, 1956, p. 124 (Scantius Lucius, Aurelius Titus, etc.).

³ *Histria*, I, p. 559.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

κ[λου]. Romani ar putea să pară cei cu nume curat romane, ca *Μαρκιανός Μάγνου*¹, *Κορβούλων Μάρκου* (mai sus, p. 44, col. II, r. 11). Dar nici aceștia nu pot fi decit tot greci, cu nume de împrumut romane (utilizate după sistemul elenic: nume + patronimic la genitiv), pe care Pârvan îi consideră «greci (cetățeni) romani», sau «greci care și-au romanizat în parte sau în total numele»², iar altădată le zice simplu «greco-romani»³. Sigur greci sint, apoi, cei ce poartă gentiliciu roman + cognomen grec (Flavius Meniscos, Ulpius Polyteimos etc.) și care au obținut cetățenia romană, la fel ca — în aceeași epocă (sec. I—III e.n.) — provincialii traco-geți, de pildă: Flavius Bithus, Ulpius Bithus, Aelius Teres, Aurelius Auluzanus, Silvinius Decibalus, etc.⁴, iliri, de pildă: Aurelius Dasius etc.; originea greacă este clară la un Flavius Meniscos, Ulpius Polyteimos etc., după cum e neîndoielnică cea tracă pentru Flavius Bithus ș. a. Ultima categorie de istrieni cu nume complet și perfect romane: (praenomen) + gentiliciu + cognomen roman, ca Flavius Gallus, G. Iulius Castus, M. Ulpius Ianuarius, M. Aelius Niger etc., au fost considerați de Pârvan ca «romani», «romani veritabili», 12 între «gerusiaști»⁵ și patru în lista noastră⁶. E adevărat (cum releva Pârvan la 1916) că acești «romani veritabili» au gentilicii ca Hostilius, Iulius, Valerius ce sint anterioare lui Flavius (care este cel mai vechi la grecii cetățeni cu gentiliciu + cognomen grec); dar aceasta nu înseamnă deloc că ei trebuie să fie romani neaoși în măsura aspectului neaoș roman al numelui lor, adică romani vechi sau mai vechi decit cei cu cognomen grec⁷, căci, cum observă Pârvan⁸, niște greci ca Rufus al lui Andronicos ori Castus al lui Alexandros, «odată deveniți cetățeni romani și avind dinainte gata cognomina latine, puteau trece perfect drept romani veritabili». Din seria de istrieni cu perfecte nume romane (mai sus, p. 48), foarte puțini sint altceva decit greci (la fel ca cei cu nume elenice), avind însă nume romane de împrumut cum este cazul și aproape regula în toate orașele elenice. Dintre personajele din inscripțiile grecești purtînd nume deplin romane despre puțini se poate afirma cu certitudine că sint de origine romană, cum ar fi unii din veterani armatei romane, mai ales grade superioare (ofițeri). Marea masă a acestor «romani» sint greci de neam: este un intens proces de romanizare (cel puțin aparentă, formală) în primul rînd prin adoptarea numelor, împrumutarea de nume și eventual de cetățenie romană, care — prin avantajele substanțiale de ordin material-fiscal și moral-social — ispitea în chip firesc și pe acești «graeculi» istrieni, la fel ca pe toți provincialii de condiție juridică peregrină, spre situația privilegiată de «civis Romanus».

Elementul trac la Istria este necesar să fie relevat ceva mai în amănunt din cauză că nu i s-a dat toată atenția cuvenită și se pare că n-a fost tocmai just interpretat. Dobrogea antică (așa-numita Scythia Minor din epoca

¹ Pârvan, *Histria*, I, p. 559.

² Pârvan, *Histria*, VII, p. 42; *Histria*, IV, p. 605.

³ Pârvan, în *Dacia*, II, p. 220.

⁴ SCIV, VIII, 1957, p. 257.

⁵ Pârvan, *Histria*, IV, p. 604—605.

⁶ Pârvan, *Histria*, VII, p. 42; p. 114: «romains authentiques».

⁷ Cf. de pildă un Aurelius Marcus, al cărui frate se numește Apollinaris, deci greci sint amîndoi, într-o inscripție greacă istriană, în *Dacia*, II, p. 226.

⁸ Pârvan, *Histria*, IV, p. 605.

romană) era (precum se știe îndeobște) o țară eminentemente traco-getică, dovedită prin texte literare și epigrafice, ca și prin materialul arheologic nescris. Teritoriul Istriei¹ era de asemenea locuit integral de traco-geți, cum rezultă din materialul epigrafic și arheologic, iar importanța ce revine populației traco-getice din nordul Dobrogei antice în procesul de formare și dezvoltare economico-socială a Istriei a fost relevată de Pârvan în repetate rânduri, ca și de alți istorici². Prezența elementului trac în teritoriul rural istriean este mai bine atestată epigrafic în epoca ocupației romane, în sec. II—III, de când există aici inscripții destul de numeroase. Informații despre traco-geți se găsesc în materialul epigrafic și sculptural istriean, care după limbă, materie și caracterele sculpturii se împarte în două categorii: cel provenit din afara orașului, din teritoriul rural învecinat, adică inscripțiile latine votive, onorare sau funerare împreună cu marile blocuri de piatră cu sculpturi, aduse de istrieni de prin satele, cimitirele, cîmpurile și drumurile traco-geților (de la Vicus Quintionis, Vicus Secundini, Buteridava etc.) la sfîrșitul sec. III e.n. ca material de construcție pentru acele puternice ziduri «ciclo-pice» ale cetății³, care impresionau pe provinciali și înpăimîntau pe barbarii atacatori prin sec. IV—VI, după cum stîrnesc uimirea arheologilor și a turiștilor de azi; aceste inscripții în latinește, amintesc de bessii și lai alături de veterani, cetățeni romani și «vicani» (săteni) geți; asemenea mențiuni în epigrafia latină a Istriei nu privesc, evident, orașul propriu-zis, deci nu e cazul a ne opri asupra lor cu acest prilej. În schimb, inscripțiile grecești (majoritatea din marmură), găsite în aceleași ruine și condiții identice, provin din interiorul orașului, legîndu-se direct cu populația și viața istriiană; în aceste epigrafe aflăm elemente trace, la fel ca în cîteva piese sculpturale care se cer examinate aici pe scurt.

În legătură cu compoziția listei de «senatori» (gerusia) istriiană, V. Pârvan observa la 1916 că «înainte de toate e caracteristică lipsa thracilor (nume ca *Apoullou*, I, r. 21 și *Barbarion Titoas*, I, r. 95 sînt prea puțin doveditoare, spre a încerca vreo demonstrație cu ele; *Barbarion* ca și *Titoas* mie altcum necunoscute, p. 601), care doar altfel mișunau în teritoriul rural al Histriei și anume formau un element important al populației din *vici-i* atîrnători de Histria; alți thraci la Histria am văzut mai sus (*Cutiles*, *Apphos*) tot de origine bessică și vor mai apărea de asemenea mai jos. Lipsa aceasta nu e cumva o întîmplare. Gerusia din Histria nu este un simplu «thiasos». Deși tot *collegium* de caracter particular, importanța sa socială și religioasă era prea mare, pentru ca să i se denatureze caracterul prin excelență grecesc prin promiscuități cu barbarii încă negrecizați ori neromanizați. Că sub numele grecești sau romane din *album* avem a bănui și cîte un thrac pe ici-colo, e meîndoios; acești thraci însă nu mai pot fi socotiți ca atare o dată ce au trecut cu totul la cultura greco-romană, asimilați fără urmă între cetățenii *pleno iure* ai Histriei»⁴. Ar însemna, deci, după Pârvan, că între «geru-

¹ Despre acest teritoriu: I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, în SCIV, VIII, 1957, p. 183—201.

² Em. Condurachi, *Histria*, I, p. 10—13.

³ *Histria*, I, p. 66—95; cf. SCIV, VI, 1955, p. 75—84.

⁴ Pârvan, *Histria*, IV, p. 603. La 1916, Pârvan uita că tot el, cu trei ani mai înainte (*Ulmelum*, 1913, I, p. 565) arătase că e «nume evident thrac, nu grecesc» *Dadas*, purtat de unul dintre senatorii istrieni din sec. II e.n. (mai jos. p. 52).

siaștii » istrieni nu s-ar afla nici unul de origine tracă și cu nume național neschimbat, existând însă unul între cetățenii din catalogus fragmentar ce a fost restabilit mai sus și care (tot după Pârvan) ar fi fost « lista primei gerusii a Histriei, înainte de reforma și revizuirea cadrelor ei, făcută de Hadrian »¹ « Gennylos ». Realitatea este însă tocmai inversă decît preconiza descoperitorul Istriei: « tracul Gennylos » e, cum s-a arătat (p. 43), un grec neaș (« Mennylos »), iar între « senatori (gerusiaști) » există cîteva nume² care indică originea tracă a purtătorilor ce nu vor fi fost complet « asimilați fără urmă între cetățenii Histriei », iar prezența lor în tabelul acelor « onorabili și distinși senatori » nu însemna « denaturarea caracterului prin excelență grecesc (al gerusiei) prin promiscuități cu barbarii », cum credea Pârvan. Acești traco-eleni istrieni nu-și spun calitatea de « Thrax » (cum o spun în inscripțiile din alte regiuni, în lumea greacă și romană), căci aici nu era cazul și nu era moda, iar ei probabil că nu mai aveau prea puternice sentimentele naționale și conștiința originii « barbare »; numele lor, însă, ce trebuie considerate traco-getice, îi arată clar ca atare. Avem o serie scurtă de nume trace³ în tabelul gerusiei și în alte inscripții istriene:

Degistion (« gerusia », col. I, r. 12), Δεγιστίων Νομηγίου⁴. Deși în această formă *Degistion* apare ca « unicum », numele nu este izolat ca rădăcină și derivare: sufixul *-iôn* arată un derivat grec (la fel ca Σπαρτοκίων de la *Spartocos*, tot nume trac), de la o temă *Degisto-*, formată cu un sufix *-st-* (ca în alte nume trace: *Cozistes*, *Diastes*, *Dizastes*, *Dringistas*, *Medistas*, *Romaesta* etc.), din radical *Deg-*, același în *Degis*, *Diegis* nume de rege dac⁵. De remarcat patronimicul *Numenios*, indiciu al unei asimilări ceva mai vechi a familiei lui *Degistion* între grecii istrieni.

Dadas (col. II, r. 26) Δαδας Μηγίου; nume frecvent și la traco-geți, în total ar fi vreo 20 cazuri sigure la traci⁶; e răspîdit și în Asia Mică, mai ales la frigieni⁷, ca și la scito-sarmați în nordul Pontului Euxin⁸.

Tittha(s) (col. I, r. 95), Βαρβαρίων Τίτθας, cf. nume trace ca T. Aur *Thithi* soldat, CIL, III, 14507, ant. a 35, și alte exemple ca *Nusatita* puer serv(a)e pronatus natione Tracie, CIL, II, 3354, Τηρεπιθος⁹ etc.¹⁰. Semnificativ este și numele individual purtat de « gerusiastul » cu patronimic trac (*Titthas*) *Barbarion*: oare nu reprezintă acesta o aluzie transparentă la originea « barbară » ca o poreclă dată de istrieni unui confrate al lor întru « gerusie » de curînd asi-

¹ Pârvan, *Histria*, VII, p. 41

² Sint clasificate de Pârvan, *Histria*, IV, p. 601, ca « nume sau forme de nume neobișnuite: *Degistion*, *Cusias*, *Apullu*, *Barbarion Titoas* etc. ».

³ Materialul onomastic și de limbă traco-getic se află adunat aproape integral în cartea lui D. Dečev, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, 582 p., cu unele lipsuri și erori de amănunt, exagerări și inadvertențe; v. recenzia în *Dacia*, N.S., II, 1958.

⁴ Pârvan, *Histria*, IV, p. 596—611 = SEG, I, 330.

⁵ Martialis, V, 3,1; Διηγίς Cassius Dio, LXVII, 7,2; un Διηγυλις Diodor, Strabo etc., Διηγυρις și Δειγεπι[ς] în inscripții citate de Mateescu, AIN, III, 1926, p. 422.

⁶ Exemple de nume *Dadas*, din Dobrogea și alte regiuni trace, la Pârvan, *Ulmelum*, I, p. 564—565, Mateescu, ED, I, 1923, p. 231.

⁷ P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, p. 337.

⁸ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 301, clasifică numele *Dadas* între « aus Kinderwörtern entstandene Namen ».

⁹ V. Beșevliev, *Επιγραφικη πρηνουσι*, Sofia, 1952, p. 23, nr. 26.

¹⁰ D. Dečev, *op. cit.*, p. 504, Mateescu, ED, I, p. 89.

milat în societatea elenică? Ar fi de amintit ca analogie Βάρβαρος Τειμύλου din catalogus contemporan¹.

Mai puțin probant pentru originea traco-gețică este numele *Cusias* în două exemple («gerusia», col. I, r. 14, Κουσιας Διονυσόδωρου și r. 44 Διονυσόδωρος Κουσιου, eventual același personaj), originea numelui fiind echivocă²; aceeași indoială în ceea ce privește numele *Apullos*³.

Dintre numele personale din alte inscripții grecești ale Istriei (majoritatea, dacă nu toate, din sec. II e.n.), care sînt cu siguranță sau foarte probabil de origine traco-gețică, menționăm următoarele: *Apphe*⁴, *Apphos* și *Cutiles* (? lectură nesigură)⁵, alt *Apphos*⁶, *Cutile* *Cuthiuras* și *Sisus* (?) într-o listă de nume pe o placă mică de marmură⁷, *Dateizes* pe o stelă funerară de marmură⁸, *Saine* soția unui *Tibeios*⁹, posibil nume traco-frigiene¹⁰.

O grupă deosebită de documente, caracteristice religiei și culturii materiale a tracilor, sînt reliefulurile cu așa-numitul «cavaler trac», înfățișînd pe «erou» călare la pas ori în galop spre dreapta, la vînațoare, avînd în față de obicei un copac pe care se încolăcește șarpele, un altar, sub cal un ciine și o fiară etc.¹¹. La fel ca inscripțiile, reliefele istriene ale cavalerului trac se repartizează în două categorii după originea topografică: a) cele provenite din exterior (făcute din piatră calcaroasă, eventual cu inscripție latină, de pildă marele altar cu relief «Heroni invicto Sicinius Porphyrio» detectat la 1953 în zidul bazilicii de lingă turnul G, acum în lapidarul Histria, nr. 333; ori stela funerară cu scena banchetului mistic și a cavalerului trac, inscripție ruptă, lipsă¹² etc.); b) cele din interiorul cetății, majoritatea de marmură și de dimensiuni mai mici. Menționăm pe scurt reliefele «cavalerului trac» din a doua categorie, fără precizări și descrieri detaliate (din cauză că majoritatea acestor piese arheologice sculptate sînt încă inedite): 1) «Icoană neterminată a zeului cavaler de piatră calcaroasă, aflată *in situ*, zidită ca obiect (de cult?) într-un zid de casă la sud de piața largă de lingă poarta mare, 75×50×15 cm. Cimpul inscripției e fără text»¹³; 2) placă de marmură cu inscripție greacă dedicată «Ἡρώι de un Κλεογένους, inedită¹⁴; 3-9) o serie de fragmente de marmură, cu diferite părți din scena vînațorii, unul cu inscripție greacă ΑΥΡ ΖΩΙΛΟΣ, lapidar Histria, nr. 92, altele fără inscrip-

¹ Histria, I, p. 559.

² Numele *Cusias* este considerat trac de Dečev, *op. cit.*, p. 264; cf. Zgusta, *op. cit.*, p. 108.

³ Pârvan, *Histria*, IV, p. 603, «gerusia», col. I, r. 21.

⁴ Dacia, II, p. 232: Κλότη Αψη τε Φιλίππου.

⁵ Histria, IV, p. 595—596.

⁶ Histria, I, p. 559: Διογένης Αψος, un Αψος Β în inscripția cu «numele hieronnicilor», r. 18.

⁷ Pârvan, *Histria*, VII, p. 91 = SEG, II, 458: Κουθιουρας φ(ιλότειμος), Μαξιμίνα Σισι (?).

⁸ Pârvan, *Histria*, VII, p. 45—46 = SEG, II, 465.

⁹ Dacia, II, p. 201—202: Σαινη Τιβετου γυνή.

¹⁰ Zgusta, *op. cit.*, p. 152.

¹¹ G.I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Diss Pann, II, 14, Budapesta, 1938, text și planșe.

¹² Dacia, II, p. 235.

¹³ *Ibidem*, p. 218, nr. 20, fig. 31; în lapidarul Histria.

¹⁴ Histria, I, p. 306; în lapidarul Histria, nr. 10.

ție: Histria Muzeu, nr. 16, 19, 23, 27, 56, 58. Nu se poate spune în ce măsură cultul « eroului trac » ar putea fi considerat ca adoptat și adorat de unii greci istrieni.

Elementul traco-getic era desigur mult mai bine reprezentat în interiorul Istriei (la fel ca în alte centre ellenice de pe malul vest-pontic) decât apare în puținele documente epigrafice și sculpturale; cauza rarității relative a mențiunilor despre traco-geți este faptul că ei făceau parte mai mult din păturile de jos, sărace, ale populației, încît nu e cazul să-i căutăm între « virfurile » societății istriene, care avea mijloace să ridice monumente și inscripții durabile; apoi, cei mai mulți traci s-au asimilat deplin schimbîndu-și numele vechi cu nume grecești, eventual romane. Mult mai numeroase și importante par să fi fost elementele trace în alte centre elenice vestpontice; de pildă la Tomis (Constanța) se atestă epigrafic (în interiorul orașului) mai multe și tipice nume personale trace, ca Areibalis, Auluzenis, Deospor, Muca-sius, Seuthes etc. și la fel, ba chiar mai numeroase, în orașele de la sud: Dionysopolis (Balcic), Odessos (Varna)¹, Apollonia, Messembria etc. Pentru a pune în adevărata lumină importanța elementului trac ar fi necesar un studiu amănunțit de ansamblu al întregului material documentar, în primul rînd cel epigrafic (nume de persoane și de zeități); asemenea muncă este, pentru porțiunea bulgărească a zonei de colonizare ellenică a Pontului Euxin, mult ușurată, existînd materialul epigrafic adunat aproape integral în excelenta colecție a lui G. Mihailov², care poate servi ca model pentru felul cum este de publicat și materialul similar din teritoriul țării noastre și care stă cu cînte alături de monumentală publicație-corporus făcută de savantul rus V. Latișev, pentru țărmul nordic al Mării Negre³. Afară de Odessos, lipsește pînă astăzi o încercare de a ilustra documentat numărul și importanța elementelor autohtone trace în viața social-economică a orașelor vest-pontice, măcar în felul sumar cum s-a făcut acest lucru de către cei care au cercetat atestările de traco-geți din orașele țărmului nordic al Pontului Euxin, din spațiul scito-sarmatic⁴.

★

La sfîrșitul cercetării prezente—schiță sumară a datelor cu privire la populația republicii istriene, pe categorii (după originea indicată ori rezultînd cu multă probabilitate din numele proprii) în perioada ce a lăsat cele mai numeroase și detaliate epigrafe cu nume proprii, deci cu informații asupra locuitorilor, — relevăm din nou numărul relativ mare și semnificația

¹ Cf. G. Tonceva, *Influența tracă la Odessos* [cu rezumat francez], în *Izvestiia Varna*, X, 1956, p. 51—60 (tabel incomplet de nume trace la Odessos): Derzela (zeu), Aptecenthos, Auluzenis, Blostii, Cardenthes, Caridaba, Cetrezeris, Cotys, Dadas, Dernaios, Dupieris, Eptacenthos etc.

² Georgius Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*; vol. I, *Inscriptiones orae Ponti Euxini*, Sofia, 1956, 262 p.

³ B. Latișev, *IOSPE*, I, II, IV.

⁴ G. G. Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, ED, II, 1924, p. 223—237, cu numeroase exagerări și erori în ceea ce privește felul și cantitatea numelor traco-getice din inscripțiile țărmului de nord al Mării Negre; Zgusta, *op. cit.*, p. 278—293, cu unele lacune și erori (ignorează complet lucrările lui Mateescu privitoare la traci).

istorică deosebită a inscripțiilor importante ale asociațiilor de caracter social, religios, cultural, didactic, sportiv etc. și « catalogi » (album), majoritatea fragmentare, cu nume de la mijlocul sec. II (epoca Hadrian-Antoninus Pius-Marcus Aurelius). Aceste documente dovedesc o intensă viață socială și culturală-sportivă la Istria, corespunzând și unei vaste activități constructive: o serie de edificii publice monumentale, de la care se păstrează însă (după distrugerile și refacerea fortificației istriene la sfârșitul sec. III e.n. și a altor clădiri) numai inscripțiile inaugurale, majoritatea fragmentare, mutilate (prîn reutilizare ca material de construcție în ziduri), cu numele împăraților și guvernatorilor din această epocă (Marcius Turbo, Vitrasius Pollio, Catonius Vindex etc.). Precum a relevat acad. Em. Condurachi, « frecvențele inscripții onorifice, ridicate împăraților romani, încercau să dovedească un devotament, izvorînd, în primul rînd, din sentimentul unei siguranțe politice, pe care clasa exploatoare histriană o așteptase foarte multă vreme. Limesul dunărean, apărut de detașamentele legiunii XI Claudia și V Macedonica, însemna în egală măsură garanția unei exploatari nestingherite în interiorul cetății însăși și a regiunii dintre Dunăre și Mare. Așa se explică, desigur, o oarecare bunăstare pe care o cunoaște Histria, ca și celelalte orașe pontice de altminteri, în cursul veacului II e.n. Arheologic, această bunăstare, de care s-a bucurat numai clasa exploatoare, este documentată de unele urme monumentale. Inscripțiile amintesc șase edificii ridicate în cinstea lui Antoninus și Marcus Aurelius. Un atelier de ceramică fină, descoperit recent și datat prin monede de la Traian și Hadrian, unele locuințe, clădite cu multă grijă, confirmă la rîndul lor atare situație, deși pentru Strabon Histria nu mai era, la această dată, decît un orașel. Templele lui Apollon Tămăduitorul, al lui Zeus, al lui Dionysos, al Cabirilor din Samotrace, precum și un mithraeum și un « muzeu » indică, fără îndoială, o activitate constructivă, publică sau privată, întrutotul asemănătoare tuturor orașelor grecești din această vreme »¹.

Asemenea dovezi arheologice se îmbogățesc mereu prin săpături și descoperiri îndeosebi de noi documente epigrafice contemporane, asupra cărora nu este cazul a insista aici, neputînd anticipa mai mult decît s-a făcut, fiind vorba de materiale încă inedite. Dovezile semnalate pînă acum indică, în mod neîndoielnic, un avînt economic și cultural remarcabil, chiar dacă tot belșugul epocii Antoninilor se va fi revărsat și la Istria integral în favoarea păturilor exploatoare, de la ale căror mese bogate puteau să cadă fărîmituri pentru sărăcimea urbei mai ușor decît în anii de mizerie generală și foamete ca cea de care vorbește de pildă la Callatis (Mangalia) decretul public pentru Isagoras din sec. I e.n.²; atare intensitate și bogăție a vieții economice istriene în sec. II e.n. sînt nu mai puțin demne de atenție, ca o consecință oarecum firească și necesară a operei de organizatori a cotropitorilor romani. Situația se oglindește mai bine în materialul epigrafic care va trebui reexaminat și sub acest aspect, respectiv publicat integral, și care se va îmbogăți prin cercetările și descoperirile viitoare aducînd la lumină eventual și fragmentul de la început al tabelului nostru de la

¹ Em. Condurachi, *Histria*, I, p. 55—56.; cf. Vulpe, *op. cit.*, p. 156—239.

² *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 179—190.

care a plecat cercetarea prezentă; dacă n-a fost distrus ori ars pentru var în decursul veacurilor, el se ascunde ca și alte prețioase documente probabile undeva sub glia istriană, în vastele ruine ori în zidurile orașului milesian din laguna Sinoe.

I. I. RUSSU

О НАСЕЛЕНИИ ИСТРИИ ВО II В. Н.Э. В СВЯЗИ С ФРАГМЕНТАРНЫМ «CATALOGUS»

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Настоящая работа является кратким обзором вопроса о населении Истрии во II в. н.э. с точки зрения происхождения, выявляемого многочисленными собственными именами, которые встречаются в сравнительно богатом эпиграфическом материале общеизвестного документального значения. Автор подчеркивает исключительную заслугу В. Пырвана (1882—1927), открывшего Истрию, начавшего там археологические раскопки в 1914 г. и опубликовавшего в трех мемориях многочисленные и интересные истрийские надписи на греческом и латинском языках.

Исходной точкой настоящей работы является фрагмент мраморного «catalogus» (альбома); он весьма плохой сохранности, надписанная сторона стерта из-за того, что его употребляли как плиту при входе в христианскую базилику IV—V вв. н.э.; как указывал Пырван (*Histria VII*, стр. 39—45 = SEG, II, 457), расшифровка представляет большие трудности, так как не удастся заполнить многие из пробелов надписи. После подробного разбора эпиграфа с помощью других аналогичных документов, автор предлагает новую почти полную расшифровку 40 частично сохранившихся в этом «catalogus» имен; здесь находятся греческие и римские имена, не встречавшиеся прежде в Истрии. Предлагаемый автором перечень имен не представляет собой «коллегии первой герусии» (около 100 г.н.э.), как это предполагал Пырван, а скорее — по аналогии с открытым в 1956 г. неизданным «альбомом» — список победителей в священных играх. Он современен декрету (списку) истрийской герусии (Пырван, *Histria IV*, стр. 596—611 = SEG, I, 330) 138 г.н.э. — весьма вероятно позднее этой даты, — а также эпиграфической группе: Истрия I, стр. 559, № 33; декрет для Абы (SCIV, V, 1954, стр. 449—464), Истрия I, стр. 546, № 22; неизданная агональная надпись (называется надписью «понтархов»); список победителей в священных играх и т.д. Они датируются серединой II века (после Адриана, при Антонине Пие).

Ономастика жителей Истрии и их происхождение. Автор изучает имена жителей Истрии, встречающиеся на надписях середины II в. н.э. в связи с их происхождением, этническим, культурным и юридическим значением.

Как во всех завоеванных римлянами греческих городах, здесь встречаются греческие, римские (praenomen, nomen, cognomen) и автохтонные фракийские имена, упортебляемые либо по греческому образцу (личное имя, за которым следует имя отца в родительном падеже (Ἰλίας Νουμηνίου, Χρυσίων Νέστορος), либо по римскому образцу (tria nomina, M. Ulpius Demetrius или без praenom Aelius Artemidoros). Носящие греческие имена лица несомненно греки (за исключением, быть может, какого-либо эллинизированного гето-фракийца, совершенно переименованного); также греки — лица, у которых греческим является лишь имя отца (Φοῖφος Ανδρονείκου, Μύζιμος Νουμίου) или у которых греческое имя и римское отчество (Ἡρακλέων Τερτίου). Это явление замены имен: греки и другие жители римских провинций (фракийцы, иллирийцы, кельты и др.) присваивали себе римские имена вместо собственных, национальных. Следовательно, лиц, носящих римские имена (Κορβούλων Μάρκου) и т.д., надо рассматривать как «романизированных» греков; лица с греческим именем в качестве cognomen, (Flavius Memiscos Ulpius Polyteimos и т.д.) несомненно греки, пользовавшиеся правом римского гражданства. Последняя категория граждан, носящих полностью римские имена (praenomen + gentilicum + cognomen — G. Iulius Castus M. Aelius Niger, Ulpius Ianuarius), которых Пырван считал «подлинными римлянами», в действительности те же «gaeuli», ставшие римскими гражданами и присвоившие себе чисто римские имена.

Автохтонные фракийцы или гето-фракийцы из Мезии также составляли густое население территории Истрии (латинские надписи в селах — vici, археологический материал и т.д.), естественно, они менее многочисленны в греческих городах, но живут и там; в Истрии их больше, чем считалось прежде; фракийские имена встречаются среди членов герусии (сенаторов): Дегистион, Дадас и Титтхас (менее вероятно, Кусиас, Апоуллос) и в других надписях: Алфос, Апфия, Кутилес (?), Куфиурас, Сисус, Датеизес и т.д. С истрийскими фракийцами, несомненно, связано и рельефное изображение «фракийского всадника» (героя-охотника), от которого в Истрии найдено 9 кусков и фрагментов. Речь идет об этнических элементах, по большей частью подвергнувшихся эллинизации; других фракийцев не удастся различить среди истрийских греков из-за полной перемены личных имен.

В заключение автор подчеркивает необходимость полного, исчерпывающего изучения гето-фракийского элемента во всех греческих колониях на румынском и болгарском побережье Черного моря. На основании работ Пырвана, Кондураке и других исследователей, а также неизданного материала, автор выявляет большой подъем и расцвет экономической, культурно-общественной жизни и городского благоустройства Истрии во II в. н.э. К этой эпохе восходит большая часть надписей и сообщения (архитектурные части, посвящения и т.д.), касающиеся зданий и народных демонстраций религиозного, музыкального, спортивного характера.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Истрия с окрестностями (по Histria I, стр. 166).

Рис. 2. — Фрагмент истрийского «catalogus» (Пырван, Histria VII, стр. 40).

Рис. 3. — Фрагмент «catalogus» (рис. 2). Реконструкция.

LA POPULATION D'HISTRIA AU IIe SIÈCLE DE NOTRE ÈRE.
 À PROPOS D'UN FRAGMENT DE
 « CATALOGUS »

RÉSUMÉ

Le présent travail est une esquisse sommaire du problème de la population d'Histria au IIe siècle de notre ère, considérée au point de vue de l'origine indiquée par les noms de personnes qu'on trouve en grand nombre dans les textes épigraphiques assez abondants et d'une valeur documentaire bien connue. L'auteur relève tout d'abord les mérites exceptionnels de V. Pârvan (1882—1927) qui a découvert Histria, dont il a commencé l'exploration archéologique (1914) et qui a publié dans trois mémoires un grand nombre d'importantes inscriptions histriennes grecques et romaines.

Le point de départ de cette étude est un fragment de « Catalogus » (album) en marbre, très endommagé, émoussé sur toute la partie écrite, pour avoir servi de dalle de pavage aux IVe—VIe siècles de notre ère, à l'entrée d'une basilique chrétienne, et de lecture très difficile. Pârvan l'a publié en 1923 (*Histria*, VII, p. 39—45 = SEG, II, 457), avec beaucoup de lacunes de lecture. Un examen détaillé de cette inscription et d'autres inscriptions analogues, permet de donner une nouvelle lecture, presque complète, des 40 noms, conservés au moins partiellement, dans ledit *catalogus*. On y relève des noms grecs et romains encore inconnus à Histria. Il ne saurait s'agir du « colège de la première gérousie » d'environ l'an 100 de n.è., comme le supposait Pârvan. C'est bien plutôt — d'après l'analogie avec un « album » inédit (découvert en 1956) — la liste des vainqueurs aux jeux sacrés. Il est contemporain du décret (liste) de la gérousie d'Histria (Pârvan, *Histria*, IV, p. 595—611 = SEG, I, 330) de l'an 138 de n.è., mais très probablement postérieur à cette date; il l'est aussi d'un groupe d'inscriptions telles que: *Histria*, I, p. 559 n° 33, le décret pour Aba, fille d'Hécataïos (SCIV, V, 1954, p. 449—464), *Histria*, I, p. 546, n° 2, l'inscription agonale inédite (inscription des « pontarques »), le *catalogus* des vainqueurs aux jeux sacrés (découvert en 1956), etc. Elles datent du milieu du IIe siècle de n.è. (après le règne d'Hadrien et jusque sous Antonin le Pieux).

La nomenclature des Histriens et leur origine. L'auteur examine les noms de personnes d'Histria dans la série d'inscriptions qui ont été datées du milieu du IIe s., d'après l'origine, la signification ethnique, culturelle et juridique. On y rencontre — comme dans les autres villes grecques occupées par les Romains — des noms grecs, romains (*praenomen*, *nomen*, *cognomen*) et autochtones — thraces — employés soit d'après le système grec (nom individuel suivi du patronymique au génétif, Ἦλις Νουμηνίου Χρυσίων Νέστωρος, soit à la romaine (*tria nomina*: M. Ulpius Demetrios, ou sans *praenomen*: Aelius Artemidoros). Les personnages aux noms grecs sont sans doute des Grecs (sauf peut-être quelque Thrace hellénisé qui aura complètement changé de nom); encore des Grecs sont ceux qui ont seulement un patronymique grec (Ῥοῦφος Ἀυδρονείκου, Μάξιμος Νονίμου), ou bien un nom grec et un patronymique romain (Ἡρακλέων Τερτίου). Il s'agit d'un changement de nom: les Grecs, comme les autres provinciaux de l'empire

(Thraces, Illyriens, Celtes, etc.), avaient adopté des noms romains. Par conséquent, dans les individus qui portent des noms romains, il faut voir des Grecs « romanisés » (Κορβούλων Μάρκου, etc.); ceux qui ont encore un nom grec comme cognomen (Flavius Meniscos, Ulpus Polyteimos, etc.) sont évidemment des Grecs ayant obtenu le droit de cité romain. La dernière catégorie de citoyens: ceux qui portent des noms complètement romains (praenomen) + gentilice + cognomen (G. Iulius Castus, M. Aelius Niger, Ulpus Ianuarius), que Pârvan considérait comme des « Romains authentiques », sont toujours des « Graeculi » qui, en obtenant le droit de cité, avaient adopté des noms purement romains.

Les *Thraces* ou *Thraco-Gètes* autochtones de la Mésie formaient aussi la population compacte du territoire d'Histria (inscriptions latines des vici, matériel archéologique, etc.); ils sont naturellement moins nombreux à l'intérieur des villes grecques; mais ils y existent et à Histria s'avèrent être en nombre plus important qu'on ne l'admettait jusqu'ici. On trouve des noms thraces parmi les gérosuistes *Degistion*, *Dadas* et *Titthas* (la chose est moins probable pour *Cusias*, *Apoullus*) et dans d'autres inscriptions: *Apphos*, *Apphia*, *Cutiles* (?), *Cuthiuras*, *Sisus*, *Dateizes*, etc. Aux Thraces appartiennent aussi les reliefs du « cavalier thrace » (héros chasseur), dont on a trouvé à Histria 9 pièces et fragments. Il s'agit d'éléments ethniques en grande partie hellénisés; d'autres Thraces parmi les Grecs d'Histria ne peuvent plus être reconnus, les noms de personne ayant complètement changé.

Après avoir relevé, pour finir, la nécessité d'une étude complète et exhaustive de l'élément thraco-gète dans toutes les colonies grecques pontiques du territoire roumain et bulgare, l'auteur souligne — après Pârvan, Condurachi et d'autres historiens — en se fondant sur un matériel épigraphique encore inédit, le grand développement et la prospérité économique, sociale, culturelle et urbaniste de la ville d'Histria au IIe s. de n.è., époque au sujet de laquelle on a le plus grand nombre d'inscriptions importantes et d'informations (éléments d'architecture, dédicaces, etc.) en ce qui concerne les édifices et les manifestations publiques de caractère religieux, musical, sportif, etc.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Histria et ses environs (d'après *Histria*, I, p. 166).

Fig. 2. — Fragment de catalogue trouvé à Histria (Pârvan, *Histria*, VII, p. 40).

Fig. 3. — Restitution du texte du catalogue fragmentaire de la figure 2.

102

102